

Jumal eesti keeles

Ettekanne konverentsil
„Suur maalritöö: keelest ja meelest“
7. juunil 2016

Anni Jürine, Karl Pajusalu,
Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Ann Veismann

„Kord õige ammu, kullapai,
kui maailm alles valmis sai,
ta oli värvimata.“

Niit (1971: 1)

„Kord õige ammu, kullapai,
kui maailm alles valmis sai,
ta oli värvimata.“

Niit (1971: 1)

Ettekande kava

I. **Inspiratsioon**

II. Sõna *jumal* **etümoloogiast** ja **esinemisest murretes**.

III. Sõnaga *jumal* koos esinevad verbid: mida *jumal* eesti keeles **teeb**?

IV. Sõna *jumal* funktsioonid suhtluses: **hüüdsõna, tsitaadi marker** ja **intensiivistaja**.

V. *jumala eest* ja *jumala pärast*

VI. **Kokkuvõte**

Inspiratsiooni allikad

- **Sutrop, Urmas 2001a. Taarapita – eestlaste suur jumal. – Mäetagused 16, 7-38.**
- **Sutrop 2001b. The list task and the cognitive salience index. – Field methods 13.3, 263-276.**
- **Sutrop, Urmas 2004a. Eesti keele maailmapildist: meel, hing ja vaim. -- Mäetagused 24, 99-108.**
- **Sutrop, Urmas 2004b. Oletatav paganlike eestlaste puust jumalakuju Oleviste raamatukogus. – Mäetagused 27, 127-134.**
- **Sutrop, Urmas 2005. Temperatuurisõnad ja skaalad. Erelt, Mati (toim) Emakeele Seltsi Aastaraamat. Tallinn: Emakeele Selts, 111-128.**

Sõna *jumal* etümoloogia ja murded

Etümoloogia

Eesti etümoloogiasõnaraamat (<http://www.eki.ee/dict/ety/jumal>):

liivi *jumāl* 'jumal'

vadja *jumala* 'jumal; ikoon; pühak'

soome *jumala* 'jumal'

isuri *jummaala* 'jumal'

Aunuse karjala *jumal* 'jumal'

lüüdi *d'umal* 'jumal; ikoon'

vepsa *jumal* 'jumal; ikoon'

ersa jon- sõnas *jondol* 'välk (jumala tuli)'

mokša jon- sõnas *jondal* 'välk' (??)

mari *jumo* 'jumal'

Läänemeresoome-volga tüvi. On peetud ka indoiraani laenuks, ← algindoiraani **diyumna*, mille vaste on nt sanskriti *dyumān* 'taevalik, kirgas, särav' (<< **Koivulehto 1999**)

Vainik 2014: (proto-)indo-iraani **jumV* algse tähendusega 'kaksik', sanskriti *yamala* 'paarikaupa, kahekordselt' ja prakriiti *yamala-* 'kaksikud', läti murd. *jumala* 'tavalisest paksem, kaksikuid kandev lehm' jms lms **jumala* – mitte nimi, vaid üldmõiste jumaliku olendi kohta

Murded

Sõna *jumal* esineb kõigis eesti murretes (EMS II, 6: 174-178): *jumal ~ jummal ~ jummal' ~ d'ummal' ~ jomal ~ jommal ~ jõmmal' jms*, palju ekspressiivseid teisendeid.

-- tähendab murretes ristiusu jumalat, kõikvõimsat üleloomulikku olendit, paganlikku jumalust, haldjat, piltlikult ka loodust, saatust, kõiketeadjat inimest, samuti veel jumalakuju ja ikooni.

-- kasutada laialdaselt ka atribuudina, mis määratleb jumalast seatut, loomulikku, paratamatut, inimese tegevusest sõltumatut, nt *Kod suri jumala surma, ega tädä es tapeta' suri loomulikku surma, ega teda ei tapetud'*

Murded

-- *jumala ilm* võib tähendada nii ilusat kui ka halba ilma, tormi, äikest: *lisR ninda ilus pühäpäevane jumala ilm* 'nii ilus pühapäevane jumala ilm', *Mus vali jumala ilm oli väljas* 'tormine ilm oli väljas'

-- paljudes kinnistunud väljendites ja hüüatustes, nt *jumala eest* tähendab 'kindlasti, tingimata, tõepoolest': *Krk jumala iist sii om õigus* 'jumala eest see on õigus'; *jumala pärast* esineb kinnitustes, aga sageli ka hoiatustes: *Krk jumale pärast, ära sa mitti tetä usu* 'jumalapärast ära sa mitte teda usu'

-- eripärane lõunaeesti *jumaladõ* ~ *jumalahe* ~ *jumalilõ minema* 'jumalasse minema' päikese loojumisest: *Har päiv nakas jumaladõ minemä* 'päike hakkas loojuma'; *jumalan* ~ *jumalah olõma* on loojunud olema: *Har päiv om jumalan* 'päike on loojunud'.

Mida jumal teeb?

Materjal ja meetod

- **Materjal**

- etTenTen (270 000 000)
- 8329 näidet

- **Meetod**

- *Jumal/jumal* Sg.nom
- Verb (3Sg, kindel kõneviis, olevik, jaatav, ~~olema~~)

	Lemma	Abs. sagedus	Lemma	Log-tõepära
1	<i>teadma</i>	612	<i>armastama</i>	1216
2	<i>andma</i>	534	<i>teadma</i>	1171
3	<i>tahtma</i>	460	<i>tahtma</i>	845
4	<i>tegema</i>	290	<i>saama</i>	683
5	<i>saama</i>	276	<i>andma</i>	654
6	<i>armastama</i>	249	<i>juhatama</i>	502
7	<i>ütleva</i>	224	<i>kutsuma</i>	472
8	<i>võima</i>	214	<i>tegema</i>	376
9	<i>kutsuma</i>	181	<i>ilmutama</i>	354
10	<i>aitama</i>	147	<i>pidama</i>	350
11	<i>nägema</i>	144	<i>tulema</i>	348
12	<i>rääkima</i>	143	<i>õnnistama</i>	340
13	<i>tulema</i>	137	<i>võima</i>	329
14	<i>ootama</i>	111	<i>juhtima</i>	249
15	<i>lubama</i>	109	<i>päästma</i>	230

- **Neutraalsed verbid** (kõikenägev, kõikvõimas)

(1) *Jumal **näeb** kõike.*

(2) *“Ma teadsin, et Jumal **aitab** meid sealt välja,” kirjeldas oma läbielamisi kolmas päästetud kaevur 40-aastane Mario Sepulveda.*

- **Agendispetsiifilised verbid**

(3) *Jumal **õnnistab** meid iga päev rikkalikult.*

(4) *Jumal **ilmutab** end nõrkades, allasurututes, silmapaistmatutes.*

- **Jumala teod erinevad inimese tegudest** (meetod Sutrop 2001; Veismann et al 2002)

- Üks ühine tegevus: **armastama**

(5) *Pidada meeles, et kõiki inimesi, sh kristlasi, **armastab** Jumal tingimusteta ning sõltumata seksuaalsest orientatsioonist ja sooidentiteedist.*

- **Jumala teod on etteaimamatud (> umbmäärasus)**

(6) *Tõsi, ühe kaupluse juures küll vahetati pudelid raha vastu, kuid seda nii nagu jumal **juhatab** ehk täiesti ettearvamatutel aegadel.*

(7) *Sotsiaaltöötajad tegelevad jumal **teab** millega.*

Sõna *jumal* funktsioonid suhtluses

jumal hüüdsõnana

jumal võib esineda emotsionaalse hüüatusena

oi jumal!; issand jumal!, jumal küll! jumaluke!

või kuuluda lausungisse süntaktiliselt seostamatu laiendina, eriti seoses vestluspartneri eksplitsiitse või implitsiitse väite/tegevuse ümberlökkamisega

R: mul akkab juba alb kui ma seda suurt söömist \$ vaatan \$.

E: **o:i jumal** (.) mul läheb aina paremaks. (1.0) [S]

jumal küll ega ma sis nüüd ei ole (-) mingi siuke hehe \$
röövlitädi [S]

ah jumalukene ega ma tervet lugu soa meelde jätta sis. [S]

Issand **jumal**! Sa ikka alles minemata!

Näited TÜ kirjakeele ja suulise kõne korpustest

jumal tsitaadi markerina

T: .jajah? (.) siis lähed öösel [uut otsima.]

L: [ei saa peksa.] (.) Riho
imestas=et (1.0) @ **issand jumal** teil need veel alles. @ hehe \$
ei ole ikka katki läind. \$ (1.2) [S]

nojaa aga aga asi on selles, et kui nüüd eksole sattuda
niuksesse ee foobiasse, eksole=et **oh jumal** et mis nüüd saab
sis

A: [jajaa] (.) aa, mina vaatasin enne ülikooli ees=et, kellele
(.) kellele=se=Jaak nii viipab onju, nii sõbralikult=et ma olin (.)
ma olin ka nii kaugel, [s=lähedal] vaatsin **issand jumal** mis [see
on,

Näited TÜ suulise kõne korpusest

jumal intensiivistajana

Siis nägin Markot ja ajasime juttu ja **jumala** kihvti juttu võib see tüüp ikka ajada.

tal on **jumala** sirged siuksed panni juuksed on muidu onju

Hoolimata spontaansest teietusest oli see **jumala** tõsi ning ei johtunud kindlasti mitte joodud pudelist õllest, see oli isegi minu jaoks tühine kogus.

Vaatasin enda kätt ja siis üks hetk **jumala** kangestusin.

Fraseologismid *jumala eest* ja *jumala pärast*

Andmed

- Eesti kirjakeele korpuse tasakaalus korpuses ja eestikeelsete veebilehtede korpuses etTenTen.
- Päring *jumala eest* – 95 lauset tasakaalus korpusest; 1060 lauset etTenTenist → analüüsiks 449 juhuslikku lauset
- Päring *jumala pärast* – 38 lauset tasakaalus korpusest; 390 lauset etTenTenist → analüüsiks sobivaid 358

- Kõneliik (eitav-jaatav)
- Kõneviis (kindel-käskiv-tingiv)

esi ja pära

esi : ee : ett 'ees olev töötamisriba, -lõik'

pära : pära : pära 'tagumine osa v ots

elatiiv: *eest* ja *pärast*

eest ja *pärast* polüseemia vastandus & sünonüümia

Õigekeelsussõnaraamat
jumala eest 'tõesõna, tõepoolest'
jumala pärast – tungiva palve
väljendamiseks

eest

pärast

- esikülje v liikumise suunast
- varem (*aasta eest*)
- tasu
- hoidumine, vältimine, põgenemine
- kaitsmine, varjamine
- võitlemine
- 'asemel'

- hiljem (*aasta pärast*)
- põhjustamine, ajend, 'tõttu'

- võitlemine
- 'poolest, vastavalt'

röövlid tapsid raha eest –
keegi maksis neile

röövlid tapsid raha pärast
–
tapetu maksis oma eluga

jumala eest ja jumala pärast religioosses kontekstis

eest

- esikülje v liikumise suunast
- varem
- tasu
- hoidumine, vältimine, põgenemine
- kaitsmine, varjamine
- võitlemine
- 'asemel'

*Ma põgenesin palju aastaid **Jumala eest***

pärast

- hiljem
- põhjustamine, ajend, 'tõttu'
- võitlemine
- 'poolest, vastavalt'

*Kirikusse minnakse eelkõige ikka ja ainult **Jumala pärast***

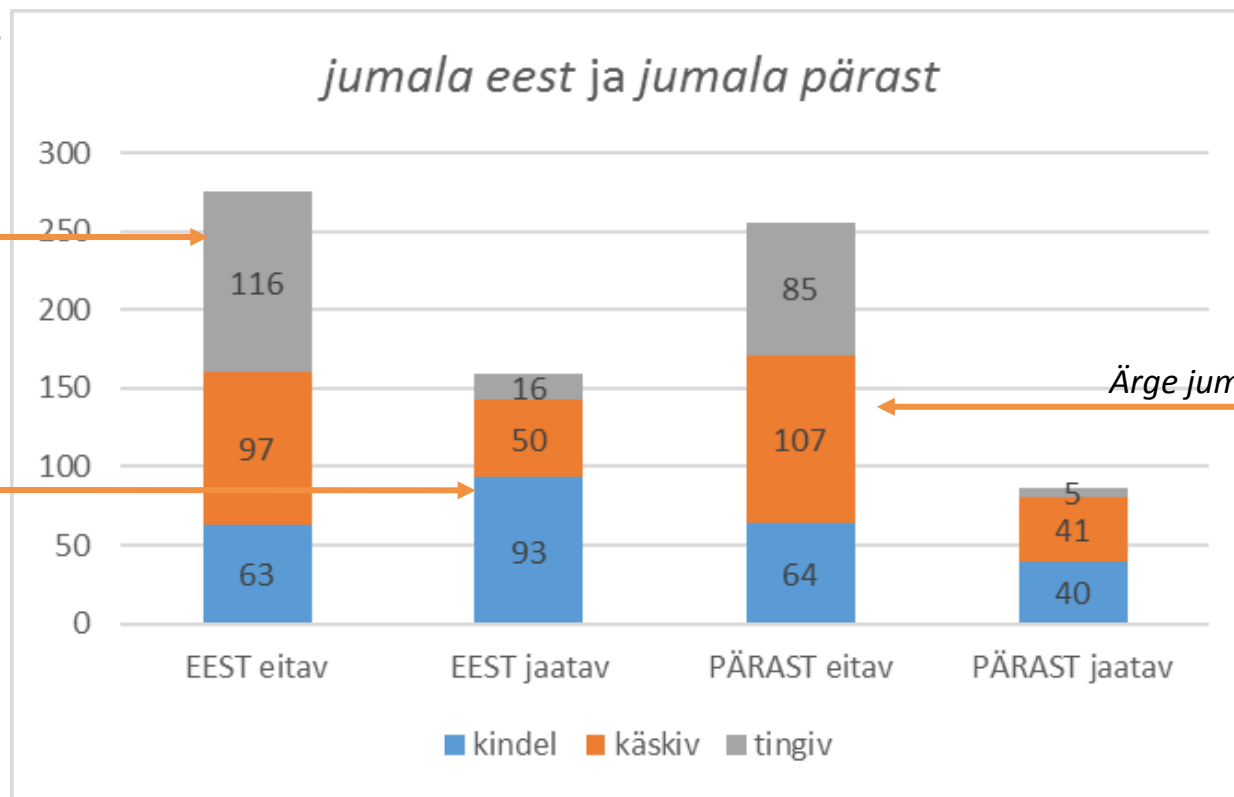
jumala eest on sagedasem ja laiem kasutusega kui *jumala pärast*.

jumala eest esineb nii palvetes, et midagi ei tehtaks (tingivas või käskivas) kui ka tähenduses 'tõepoolest, tõesõna'.

jumala pärast esineb eelkõige koos palvega, et midagi tegemata/toimumata jääks, seda kas käskivas või tingivas kõneviisis.

*Et nad jumala eest
nii ei teeks!*

*Jumala eest, ma
usun, et kõiges on
süüdi see kuradima
linn.*

Ärge jumala pärast nii tehke!

jumala eest ja jumala pärast fraseologismina

eest

- esikülje v liikumise suunast
- tasu
- hoidumine, vältimine, põgenemine
- kaitsmine, varjamine
- võitlemine
- 'asemel'

religioosne tähendus rohkem hägustunud

pärast

- põhjustamine, ajend, 'tõttu'

jumal keelab

ee-st veetakse
põgenetakse

pära-st
tõugatakse
tagant

Kokkuvõte

Meetod: Sutrop 2001b (kognitiivse esiletuleku indeks) ja Sutrop 2005 (skaalad): tänase päeva keeleteaduse arvutuslike meetodite teerajajad.

Jumal oli ja on olemas (päritolu ja murded).

Jumala teod on mõjusad ja inimlikud (Sutrop 2004a eestlaste maailmapildist):

*teab, **armastab**, annab, tahab, teeb, saab ja juhatab.*

Jumal(a) on skalaarsete (Sutrop 2005) omadussõnade intensiivistaja.

Jumala ees on jõud ('veab') ja jumala taga (päras) on palved (et midagi tegemata/toimumata jääks). (Sutrop 2004a)

„Siis naeris meister: „Olgu nii .. [..]“ (Niit 1971)

Urmas Sutrop

Sünniaeg	7.06.1956
Telefon	+372 7377 701
Teine telefon	+372 5207 188
E-post	urmas.sutrop@kirmus.ee

Teenistuskäik

Töökohad ja ametid

- 01.07.2015–... Eesti Kirjandusmuuseum, direktor (1,00)
- 2008–... Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Üldkeeleteaduse osakond, Professor (0,25)
- 2007–2008 Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Üldkeeleteaduse osakond, Üldkeeleteaduse õppetool, etnolingvistika professor (0,25)
- 2006–2007 Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond, Antropoloogilise ja etnolingvistika õppetool, P
- 2000–30.06.2015 Eesti Keele Instituut, direktor (1,00)
- 1999–2000 Konstanzi Ülikool, teadur (1,00)
- 1996–1998 Konstanzi Ülikool, teaduslik abitöötaja (Hiwi) projekti SFB 511 „Kirjandus ja antropoloogia“ alateemas „Meelte tajud keeles ja k
- 1992–1994 AS Estar-Strip, analüütik (1,00)
- 1986–1992 Eesti Biokeskus, teadur (1,00)
- 1984–1986 Eesti Bioloogilise ja Keemilise Genetiika Instituut, teadur (1,00)
- 01.01.0001–31.12.9999 Muu...

Haridustee

- 1994–1998, Konstanzi Ülikool (Universität Konstanz), filosoofiadoktor (Dr. phil.) magna cum laude 1998 üldise keeleteaduse – ajaloolise kee
uralistika – evolutsioonilise psühholoogia erialal; doktoritöö teema: „Tajusõnavara eesti keeles: tüpologia, ajalugu ja kognitsioon“ (The Vo
Perception in Estonian: Typology, History, and Cognition).
- 1979–1984 Tartu Riiklik Ülikool 1984 bioloogia – tsütoloogia – histoloogia erialal bioloogi, bioloogia- ja keemiaõpetaja kvalifikatsiooniga

Soovime meistrile lennukaid pintsli tõmbeid!